

MOGUĆNOSTI I PREPREKE ODRŽIVOG RAZVOJA ŽENSKOG PREDUZETNIŠTVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Apstrakt: Naučni članak "Mogućnosti i prepreke održivog razvoja ženskog preduzetništva u Bosni i Hercegovini" ima za cilj sveobuhvatno istražiti trenutno stanje ženskog preduzetništva u zemlji kroz primjere zemlja regije. Fokus će biti na identifikaciji ključnih izazova s kojima se žene preduzetnice suočavaju, kao i na istraživanju potencijalnih mogućnosti za unapređenje njihovog učešća u održivom ekonomskom razvoju. Očekivani rezultati istraživanja pružiće dublje razumijevanje socio-ekonomskih faktora, zakonodavnog okvira i dostupnih resursa koji utiču na žensko preduzetništvo u Bosni i Hercegovini. Ovaj članak nastoji pružiti konkretne preporuke za politike koje podržavaju žene preduzetnice, kao i jačanje kapaciteta lokalnih organizacija i institucija koje ih podržavaju, te podizanje svijesti o važnosti inkluzivnih ekonomskih prilika za žene.

Istraživanje će obuhvatiti analizu trenutnog stanja ženskog preduzetništva, uključujući socio-ekonomske faktore, dostupne resurse, zakonodavni okvir i kulturne prepreke. Biće identifikovane glavne prepreke, kao što su nedostatak finansijskih resursa, nedovoljna podrška za obuku i razvoj vještina, kao i kulturni i društveni stereotipi. Takođe, članak će predstaviti konkretne preporuke za zakonodavne reforme, poboljšanje pristupa finansijskim resursima, kao i podršku obrazovanju i mentorstvu. Poseban fokus biće na izgradnji kapaciteta žena preduzetnica kroz obrazovanje, mentorstvo i pristup mrežama, s ciljem jačanja njihove uloge u ekonomiji i društvu. Očekivani rezultati istraživanja uključuju smanjenje rodno zasnovanih dispariteta u preduzetništvu i podizanje svijesti o važnosti podrške ženskom ekonomskom osnaživanju u Bosni i Hercegovini. Ovaj članak doprinosi povećanju svijesti među donosiocima odluka, poslovnom zajednicom i javnošću o značaju ženskog preduzetništva za ekonomski razvoj. Istraživanje će obuhvatiti najmanje 50, a najviše 100 ispitanica, a podaci će se prikupljati putem anketnog upitnika i analizirati pomoću SPSS 26.0. Ciljna grupa istraživanja su žene preduzetnice u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: preduzetništvo, inovacije, održivo žensko preduzetništvo, poslovne prilike, implementacija mjera, izazovi, mogućnosti, javni prostor, mediji, informacije, strategije podrške, standardi EU

¹ Ministarstvo finansija Hercegovačko-neretvanskog kantona, savjetnica, selma.dandic@gmail.com;

OPPORTUNITIES AND BARRIERS TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: The scientific article "Opportunities and Barriers to Sustainable Development of Women's Entrepreneurship in Bosnia and Herzegovina" aims to comprehensively examine the current state of women's entrepreneurship in the country through examples from regional countries. The focus will be on identifying key challenges faced by women entrepreneurs and exploring potential opportunities for enhancing their participation in sustainable economic development. The expected results of the research will provide a deeper understanding of the socio-economic factors, legislative framework, and available resources that influence female entrepreneurship in Bosnia and Herzegovina. This article aims to provide concrete recommendations for policies supporting women entrepreneurs, as well as strengthening the capacity of local organizations and institutions that support them, and raising awareness about the importance of inclusive economic opportunities for women.

The research will cover an analysis of the current state of women's entrepreneurship, including socio-economic factors, available resources, legislative framework, and cultural barriers. Key challenges such as lack of financial resources, insufficient support for training and skills development, and cultural and societal stereotypes will be identified. Additionally, the article will present concrete recommendations for legislative reforms, improving access to financial resources, and supporting education and mentorship. Special focus will be placed on building the capacity of women entrepreneurs through education, mentorship, and access to networks, with the aim of strengthening their role in the economy and society.

The expected results of the research include reducing gender-based disparities in entrepreneurship and raising awareness about the importance of supporting women's economic empowerment in Bosnia and Herzegovina. This article contributes to increasing awareness among decision-makers, the business community, and the public about the importance of women's entrepreneurship for economic development. The research will involve at least 50 and up to 100 respondents, with data collected via a survey questionnaire and analyzed using SPSS 26.0. The target group of the research are women entrepreneurs in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: entrepreneurship, innovation, sustainable women's entrepreneurship, business opportunities, implementation of measures, challenges, opportunities, public space, media, information, support strategies, EU standards.

1. UVOD

Žensko preduzetništvo u Bosni i Hercegovini suočava se s brojnim izazovima koji uključuju nedostatak pristupa finansijskim resursima, poslovnoj obuci, kao i kulturne i društvene prepreke. Ova istraživanja imaju za cilj detaljno analizirati socio-ekonomske faktore, zakonodavni okvir i kulturne prepreke koji oblikuju razvoj ženskog preduzetništva, uz komparaciju s praksama iz drugih zemalja regije. Očekivani rezultati istraživanja pružiće dublje razumijevanje postojećih prepreka i identificirati mogućnosti za unaprjeđenje učešća žena u održivom ekonomskom razvoju. Također, istraživanje će pružiti konkretne preporuke za unaprjeđenje politika i zakonskih reformi koje podržavaju žene preduzetnice, s posebnim naglaskom na obrazovne i mentorske programe.

Danas u bosanskohercegovačkom društvu možemo nabrojati uspješne preduzetnice, žene koje su na poslovnoj ljestvici visoko iznad svojih muških kolega i takve žene čine izuzetak. Isti slučaj je i sa ženama menadžericama. Koliko i u kojoj mjeri su žene zastupljene i koliko su same žene svjesne činjenice da čine „zakonom“ predviđenu kvotu, statistički broj predložen standardima EU bavit ćemo se u ovom istraživanju. Pozicioniranosti žena u sistemu poslovnog upravljanja bosanskohercegovačkih preduzeća ima direktan utjecaj na razvoj preduzetništva i preduzetničkog ambijenta u Bosni i Hercegovini. Tokom istraživanja uočili smo da određena preduzeća imenuju žene na rukovodeće poziciji, ali u vlasničkoj strukturi preduzeća su većinom upisani muškarci.

Za potrebe ovog članka korištene su kvantitativne i kvalitativne metode. Anketni upitnik je distribuiran među ženama preduzeticama u Bosni i Hercegovini, s ciljem prikupljanja podataka o njihovim poslovnim iskustvima, pristupu finansijskim sredstvima, obrazovanju, te podršci koju primaju od institucija. Podaci su analizirani pomoću SPSS 26.0 programa, a rezultati istraživanja ukazuju na nekoliko ključnih izazova s kojima se žene preduzetnice suočavaju.

Također, istraživanjem su obuhvaćeni poduzetnički centri za žensko preduzetništvo, privredne komore zemalja regije Srbije i Crne Gore.

2. TEORIJSKA ISTRAŽIVANJA

Razvoj ženskog preduzetništva u Bosni i Hercegovini u proteklih nekoliko godina imao je blagi rast, da bi pojavom globalne pandemije CoVid-19, obzirom na cjelokupnu zdravstvenu situaciju, bio skoro pa zaustavljen. Nakon ublažavanja pandemijskih mjera, preduzetnici i preduzetnice u Bosni i Hercegovini su se suočili s ekonomskom krizom, ratom u Ukrajini, nestabilnom političkom situacijom. Sasvim je izvjesno da je sve to utjecalo na sam razvoj ženskog preduzetništva i razvijanja povoljnog poslovnog ambijenta za žene.

¹Prema Kuratku, preduzetništvo predstavlja veoma dinamičan proces koji zahtijeva ogromnu energiju i strast prema stvaranju i provođenju novih ideja i kreativnih rješenja. Osnovni elementi preduzetničkog procesa obuhvataju:

- spremnost da se preuzme poslovni rizik,
- sposobnost da se okupi izvrstan tim,
- kreativnost neophodnu da se iskoriste potrebni resursi,

- sposobnost i vještine da se napiše dobar biznis plan,
- vizionarsku sposobnost za prepoznavanje prilike tamo gdje je drugi ne vide ili su neodlučni da je prepoznaju.

²Preduzetništvo je društvena funkcija kreiranja i stvaranja novih vrijednosti putem kreativnog kombinovanja poslovnih resursa. Preduzetništvo predstavlja kompleksan i multidimenzionalni okvir, koji naglašava pojedinca, okruženje, organizaciju i sam preduzetnički proces.

Žensko preduzetništva u BiH

³Preduzetnik je nosilac preduzetničke aktivnosti, odnosno pokretač novog poslovnog poduhvata. Lice, koje vođeno unutrašnjom (psihološkom) potrebom eksperimentiše u oblasti biznisa, takođe, se naziva preduzetnik.

⁴Preduzetnica se, s druge strane, široko definiše kao organizator posla, osoba koja ima duh i kreativnost, posjeduje i vodi firmu i nosi se sa rizicima. Također se može reći, da je preuzetnica osoba koja je hrabra dapreuzme rizik da bi sopstvenu ideju pretvorila u stvarnost.

⁵Žene u BiH u značajnoj mjeri uočavaju dobre prilike za pokretanje biznisa na području gdje žive, a također smatraju da posjeduju sposobnost i znanje potrebno za pokretanje biznisa. Međutim, postoji prilično visok nivo straha od neuspjeha, a najčešće zbog nepovoljnog preduzetničkog okruženja koje ih sprječava da ulaze u preduzetničku aktivnost. Stavovi žena u BiH, prema preduzetništvu kao dobrom izboru karijere, u većini slučajeva su pozitivni, te smatraju da preduzetnici u našoj zemlji uživaju visok status. Polovina od ukupno anketiranih žena smatra da bi medijska pažnja trebala biti adekvatnija i na višem nivou, a u cilju promicanja preduzetništva kao oblika samozapošljavanja i osiguranja sopstvenih prihoda. ⁶Ako Bosna i Hercegovina želi raditi na razvoju preduzetničke kulture, jedan od njenih fokusa treba biti na izmjenama ustaljenih praksi rada privrednih komora i ostalih udruženja koja imaju kapacitete za podršku. To, na prvom mjestu, obuhvata strogu kontrolu nad definiranim, usvojenim i realiziranim programom rada, ali sa obaveznom primjenom mjerljivih indikatora. Slijedeći benchmark pristup ranije spomenut, Bosna i Hercegovina mora kreirati i brendirati vlastito okruženje kao mjesto pogodno za start-up kompanije.

⁷Pojam ženskog preduzetništva je pojam koji se tiče pokretanja i vođenja poslovnih poduhvata a preduzetnice su poslovne žene koje su prepoznale poslovnu priliku, razvile je, ponudile tržištu, te uspješno vode svoje poslovni poduhvat. Jednostavnim rječnikom rečeno to su poslovne žene koje su na kreativan, praktičan i inovativan način pretočile poslovnu mogućnost u komercijalnu stvarnost.

2 Prof. Dr. Radoslav Avlijaš; Preduzetništvo; Univerzitet Singidunum; Beograd 2010. str. 10.

3 Ibid, str. 13.

4 Dr. Maida Dizdarević, Dr. Sabina Šehić - Kršlak, Preduzetništvo i mali biznis, Ekonomski fakultet Univerziteta "Džemal Bijedić" Mostar, Mostar 2016., str 57

5 Ibidem, str. 66.

6 Dr. Alisa Mujkić, Analiza barijera razvoju preduzetništva u Bosni i Hercegovini, Vlada Kraljevine Norveške; UNDP BiH, Sarajevo 2021., str.36.

7 Munira Šestić, Elvir Čizmić, Senad Softić; Ključni faktori uspješnosti ženskog preduzetništva u kontekstu tranzicijskog i post-konfliktnog okruženja u Bosni i Hercegovini; Zbornik radova - Sarajevo Business and Economics Review (SBER); Sarajevo 2019., broj 37.; str.: 36-55.

3. ANALIZA ISTRAŽIVANJA

S ciljem dobivanja detaljne slike o faktorima koji utiču na održivi razvoj ženskog preduzetništva u Bosni i Hercegovini, kao i na razumevanje teorijskih saznanja o ovoj tematici, pristupilo se prikupljanju i analizi dostupnih materijala. Dobijeni rezultati istraživanja analizirani su pomoću programa IBM SPSS Statistics 26.

Problem istraživanja

Na osnovu dosadašnjih saznanja, mnoge žene preduzetnice u Bosni i Hercegovini suočavaju se s brojnim preprekama koje ograničavaju njihov poslovni i održivi razvoj. Ove prepreke uključuju nedostatak pristupa poslovnim informacijama, poslovnoj obuci, finansijskim sredstvima i podršci od strane vladinih i nevladinih institucija. Takođe, balansiranje poslovnih i privatnih obaveza i percepcija diskriminacije na osnovu spola dodatno otežavaju njihov put ka održivom razvoju.

Istraživanje koje se bavi preprekama i izazovima sa kojima se suočavaju žene preduzetnice, od ključnog je značaja za identifikaciju faktora koji utiču na njihov poslovni i održivi uspjeh. Razumevanje ovih faktora može pomoći u kreiranju strategija i politika koje će unaprediti položaj žena u poslovnom okruženju, omogućiti im ravnopravan pristup resursima i podršci, i podržati održivi razvoj ženskog preduzetništva u Bosni i Hercegovini. Na primjerima zemalja iz regije, kao što su Srbija i Crna Gora, istraživali smo na koji način se razvija žensko preduzetništvo u zemljama susjedstva, te koji faktori utiču na žensko preduzetništvo.

Ciljevi istraživanja

Ciljevi istraživanja koji se odnose na faktore koji utiču na održivi razvoj žena preduzetnica u Bosni i Hercegovine su raznovrsni, u zavisnosti od specifičnosti istraživačkog interesa. Glavni cilj istraživanja je utvrditi da li postoji pozitivna povezanost između obrazovanja i poslovnog uspjeha žena preduzetnica.

Hipoteze

H1: Postoji značajna povezanost između obrazovanja i održivog razvoja preduzetništva žena u mikro i malim preduzećima u Bosni i Hercegovini.

Pomoćna hipoteza H2: Postoji značajna povezanost između pristupa poslovnim informacijama, poslovnoj obuci i finansijskim sredstvima te uspješnom implementacijom održivih poslovnih modela u preduzećima koje vode žene preduzetnice.

Pomoćna hipoteza H3: Postoji značajna povezanost između zadovoljstva preduzetnica svojim poslovanjem i njihovim sposobnostima u balansiranju poslovnih i privatnih obaveza, kao i percepcije diskriminacije na osnovu spola.

Metodologija istraživanja

Za realizaciju ovog istraživanja biće korištene kvantitativne i kvalitativne metode.

Kvantitativna metoda:

Anketni upitnici: Podaci će se prikupljati putem anketnih upitnika koji će obuhvatiti ključne varijable kao što su obrazovanje, pristup poslovnim resursima, finansijskim sredstvima, zadovoljstvo preduzetništvom, i balansiranje poslovnih i privatnih oba-

veza. Ciljna grupa istraživanja obuhvatit će najmanje 50, a najviše 100 žena preduzetnica u Bosni i Hercegovini.

Primjena SPSS 26.0: Podaci će se analizirati pomoću programa SPSS 26.0, koristeći regresijske modele za testiranje povezanosti između obrazovanja, pristupa poslovnim informacijama i resursima, te održivog razvoja njihovih preduzeća.

Anketno istraživanje

Na mail adrese poslan je online upitnik sa pozivnim pismom za učešće u istraživanju. Online upitnik je distribuiran na e-mail adrese preduzetnica, i menadžerica i na taj način su analizirana mikro i mala preduzeća u BiH. Poslano je ukupno 86 poziva za učešće u istraživanju, a ukupno 72 kompletno popunjenih upitnika je uzeto u razmatranje za analizu. Upitnikom se nastojao ispitati nivo značaja faktora koje su tematizirane u procesu istraživanja sa preduzetnicima.

4. DISKUSIJA REZULTATA

Istraživanje je provedeno na uzorku od 72 ispitanice. Oko polovine ispitanice su do dobi od 40 godina. Oko 69% ispitanica je neudato a trećina ih ima visoku školsku spremu. Oko 69% ispitanica ima preko tri godine preduzetničkog iskustva a većina ih radi u mikro preduzećima (do 10 zaposlenih).

Tabela 1. Pregled uzorka

Dob	Broj ispitanika	Procenat
Total	72	100.0
do 40 godina	34	47.2
preko 40 godina	38	52.8
Bracni status	Broj ispitanika	Procenat
Neudata	50	69.4
Udata	22	30.6
Nivo obrazovanja:	Broj ispitanika	Procenat
SSS	48	66.7
VSS	24	33.3
Koliko godina preduzetnickog iskustva imate?	Broj ispitanika	Procenat
Do 3 godine	22	30.6
Preko 3 godine	50	69.4
Vrsta preduzeća	Broj ispitanika	Procenat
Mikro preduzece (do 10 zaposlenih)	45	62.5
Malo preduzece (do 50 zaposlenih)	27	37.5

Prva pomoćna hipoteza pretpostavlja da postoji značajna povezanost između radnih sati sedmično i zadovoljstva preduzetnica svojim preduzetništvom. Pretpostavljena hipoteza se ispitala koristeći se linearnom regresijskom analizom sa jednom nezavisnom varijablom, tri kontrolne varijable i zadovoljstvom preduzetništvom kao zavisnom varijablom. Model je predstavljen slijedećom standardiziranom regresijom jednadžbom:

$$Y' = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \epsilon_i$$

Predstavljeni model objašnjava oko 39% varijance zadovoljstva preduzetništvom kod ispitanica (9% prilagođena vrijedost).

Tabela 2. Objašnjena varijanca modelom H1

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.298 ^a	.089	.034	1.077

Ukupno objašnjena varijanca nije statistički značajna, odnosno procenat objašnjene varijance ne prevazilazi okvire koji se očekuju modelom koji nema statistički značajan doprinos objašnjanju zavisne varijable.

Tabela 3. ANOVA – Testiranje značajnosti prvog regresijskog modela (hipoteza 1)

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	7.557	4	1.889	1.628	.177b
	Residual	77.762	67	1.161		
	Total	85.319	71			

Regresijski koeficijenti nezavisne i kontrolnih varijabli nisu statistički značajni, što se i očekivalo na osnovu rezultata ANOVA analize modela.

Tabela 4. Značajnost regresijskih koeficijenata varijabli u modelu 1

Model	B	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		Std. Error	Beta			
1	(Constant)	3.551	.287		12.374	.000
	Broj sati	-.391	.265	-.178	-1.475	.145
	Ukupni prihod (KM)	.471	.412	.136	1.145	.256
	Dob	.258	.263	.118	.981	.330
	Nivo obrazovanja	.241	.275	.104	.877	.384

Korelacija između broja radnih sati i zadovoljstva preduzetništvom je mala i negativna (-0.22) i nije statistički značajna. Dobiveni rezultati odbacuju prvu postavljenu hipotezu da postoji statsitički značajna povezanost između radnih sati sedmično i

zadovoljstva preduzetnica svojim preduzetništvom. Druga pomoćna hipoteza pretpostavlja da postoji značajna povezanost između važnosti podrške porodice i zadovoljstva preduzetnica svojim preduzetništvom. Pretpostavljena hipoteza se ispitala koristeći se linearnom regresijskom analizom sa jednom nezavisnom varijablom, tri kontrolne varijable i zadovoljstvom preduzetništvom kao zavisnom varijablom. Model je predstavljen slijedećom standardiziranom regresijom jednačjom:

$$Y' = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \epsilon_i$$

Predstavljeni model objašnjava oko 28% varijance zadovoljstva preduzetništvom kod ispitanica (8% prilagođena vrijedost).

Tabela 5. Objašnjena varijanca modelom H2

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.279 ^a	.078	.023	1.084

Ukupno objašnjena varijanca nije statistički značajna, odnosno procenat objašnjene varijance ne prevazilazi okvire koji se očekuju modelom koji nema statistički značajan doprinos objašnjanju zavisne varijable.

Tabela 6. ANOVA – Testiranje značajnosti drugog regresijskog modela (hipoteza 2)

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	6.623	4	1.656	1.410	.240 ^b
	Residual	78.696	67	1.175		
	Total	85.319	71			

Regresijski koeficijenti nezavisne i kontrolnih varijabli nisu statistički značajni, što se i očekivalo na osnovu rezultata ANOVA analize modela.

Tabela 7. Značajnost regresijskih koeficijenata varijabli u modelu 2

Model	B	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		Std. Error	Beta			
1	(Constant)	3.690	.417		8.839	.000
	Podrška	-.108	.093	-.137	-1.164	.249
	Prihod (KM)	.531	.410	.153	1.294	.200
	Dob	.316	.260	.145	1.216	.228
	Nivo obrazovanja	.251	.277	.109	.908	.367

Korelacija između zadovoljstva podrškom porodice i zadovoljstva preduzetništvom je izuzetno mala i negativna (-0.15) i nije statistički značajna. Dobiveni rezultati odbacuju drugu postavljenu hipotezu da postoji statistički značajna povezanost između radnih sati sedmično i zadovoljstva preduzetnica svojim preduzetništvom.

Treća pomoćna hipoteza pretpostavlja da postoji značajna povezanost između zadovoljstva podrškom društva i zadovoljstva preduzetnica svojim preduzetništvom. Pretpostavljena hipoteza se ispitala koristeći se linearnom regresijskom analizom sa jednom nezavisnom varijablom, tri kontrolne varijable i zadovoljstvom preduzetništvom kao zavisnom varijablom. Model je predstavljen slijedećom standardiziranom regresijom jednačbom:

$$Y' = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \epsilon_i$$

Predstavljeni model objašnjava oko 25% varijance zadovoljstva preduzetništvom kod ispitanica (6% prilagođena vrijedost).

Tabela 8. Objašnjena varijanca modelom H3

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.250 ^a	.063	.007	1.093

Ukupno objašnjena varijanca nije statistički značajna, odnosno procenat objašnjene varijance ne prevazilazi okvire koji se očekuju modelom koji nema statistički značajan doprinos objašnjanju zavisne varijable.

Tabela 9. ANOVA – Testiranje značajnosti drugog regresijskog modela (hipoteza 3)

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	5.350	4	1.337	1.121	.354 ^b
	Residual	79.969	67	1.194		
	Total	85.319	71			

Regresijski koeficijenti nezavisne i kontrolnih varijabli nisu statistički značajni, što se i očekivalo na osnovu rezultata ANOVA analize modela.

Tabela 10. Značajnost regresijskih koeficijenata varijabli u modelu 3

Model	B	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		Std. Error	Beta			
1	(Constant)	3.434	.377		9.111	.000
	Podrška društva	-.066	.127	-.062	-.516	.608
	Prihod (KM)	.542	.414	.157	1.309	.195
	Dob	.348	.262	.160	1.329	.188
	Nivo obrazovanja	.228	.279	.099	.817	.417

Korelacija između zadovoljstva podrškom društva i zadovoljstva preduzetništvom je izuzetno mala i negativna (-0.071) i nije statistički značajna. Dobiveni rezultati odbacuju drugu postavljenu hipotezu da postoji statistički značajna povezanost između radnih sati sedmično i zadovoljstva preduzetnica svojim preduzetništvom.

5. UPOREDNA ANALIZA SA ZEMLJAMA U REGIJI

Žensko preduzetništvo u BiH suočava se sa sličnim izazovima kao u mnogim zemljama Balkana. Prepreke poput nedostatka pristupa finansijskim sredstvima, nedostatne podrške za obuku i razvoj vještina, kao i kulturnih i društvenih stereotipa, značajno otežavaju razvoj žena preduzetnica. Žene u BiH u velikoj mjeri smatraju da imaju kapacitet i mogućnosti za pokretanje biznisa, ali se suočavaju s visokim nivoom straha od neuspjeha, koji je često uzrokovan nepovoljnim preduzetničkim okruženjem. U Crnoj Gori, prema podacima iz Poreske uprave za 2023. godinu i Odbora za žensko preduzetništvo Privredne komore Crne Gore, žene preduzetnice čine značajan dio ekonomije, sa oko 7.988 ženskih preduzeća, što predstavlja skoro četvrtinu svih preduzetničkih subjekata u zemlji. One zapošljavaju 15,25% radne snage i ostvaruju 18,25% ukupnih prihoda. Unatoč tome, postoje izazovi u vezi s nedostatkom radne snage, posebno kvalifikovanih radnika, i neadekvatnim finansijskim instrumentima. U Crnoj Gori postoji strategija za podršku ženskom preduzetništvu, koja se odnosi na jačanje konkurentnosti ženskih preduzetnika i poboljšanje pristupa finansijama, ali rezultati pokazuju da preduzetnice i dalje imaju poteškoća u pristupu tim resursima. Srbija bilježi porast broja žena preduzetnica. Prema dostavljenim podacima i analizi Privredne komore Srbije, žene čine 33,7% svih preduzetnika, a u najvećem broju slučajeva preduzetnice vode mikro preduzeća. Sektor ženskog preduzetništva suočava se sa izazovima poput nedostatka radne snage, posebno u malim i srednjim preduzećima, te problema sa finansijskim instrumentima i niskom digitalizacijom poslovnih procesa. Međutim, u Srbiji se razvijaju inicijative za jačanje ženskog preduzetništva kroz različite projekte i obuke, kao i mreže udruženja preduzetnica, koje su osmišljene da poboljšaju vidljivost i povezanost žena preduzetnica. U sve tri zemlje, žene preduzetnice se suočavaju sa sličnim preprekama, uključujući nedostatak finansijske podrške, tešku dostupnost kredita, neadekvatne obuke i mentorstvo, te društvene i kulturne stereotipe. Nedostatak radne snage i problema sa zapošljavanjem kvalifikovanih radnika također je čest izazov, posebno u mikro preduzećima koja dominiraju ženskim preduzetništvom u regiji. Žensko preduzetništvo u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji suočava se sa sličnim izazovima, ali i sa prilikama za razvoj. Međutim, zemlja susjedstva poput Crne Gore već ima razvijeniju strategiju i institucionalnu podršku, dok u Srbiji postoje naponi u kreiranju mreža za preduzetnice. Bosna i Hercegovina ima prostora za unapređenje u svim segmentima kako bi stvorila povoljnije poslovno okruženje za žene i potakla održivi razvoj ženskog preduzetništva. Za razvoj ženskog preduzetništva u Bosni i Hercegovini potrebno je poboljšati pristup finansijskim sredstvima kroz specijalizovane kredite i subvencije. Takođe, treba unaprediti obrazovne i mentorske programe koji će ženama pomoći u razvoju poslovnih vještina i konkurentnosti. Institucionalna podrška u obliku poreških olakšica i lakšeg pristupa tržištima takođe je ključna za njihov uspjeh. Promocija ženskog preduzetništva i razvoj održivih sektora kao što su zelene tehnologije mogu dodatno ojačati njihov ekonomski utjecaj.

6. ZAKLJUČAK

Istraživanje o mogućnostima i preprekama održivog razvoja ženskog preduzetništva u Bosni i Hercegovini ukazuje na ključne izazove sa kojima se žene preduzetnice suočavaju, uključujući nedostatak pristupa finansijskim resursima, nedovoljnu podršku u obrazovanju i obukama, te kulturne i društvene prepreke. Iako žene u BiH prepoznaju prilike za pokretanje preduzetništva, često straha od neuspjeha, uzrokovano nepovoljnim poslovnim okruženjem, značajno ograničava njihov uspjeh. Ovi izazovi nisu specifični samo za Bosnu i Hercegovinu, već su prisutni i u zemljama regije, poput Crne Gore i Srbije, gdje žene preduzetnice također nailaze na slične prepreke, kao što su teško dostupni finansijski resursi i nedostatak radne snage. Komparativnom analizom sa zemljama u susjedstvu, istraživanje pokazuje da, iako Crna Gora i Srbija imaju razvijene strategije podrške ženskom preduzetništvu, žene i dalje imaju problema s pristupom finansijskim sredstvima i potrebnim obukama. U Bosni i Hercegovini, institucionalna podrška i zakonodavni okvir za žene preduzetnice nisu dovoljno razvijeni, što dodatno otežava njihov razvoj. Stoga, ključne preporuke uključuju poboljšanje pristupa finansijskim resursima, unapređenje obrazovnih programa, kao i stvaranje bolje podrške kroz institucionalnu i društvenu pomoć. Za održivi razvoj ženskog preduzetništva u Bosni i Hercegovini, od ključne je važnosti implementacija strategija koje će omogućiti balansiranje poslovnog i privatnog života, kao i veće prilike za žene u poslovnom svijetu. Pored toga, BiH treba da se ugleda na najbolje prakse iz zemalja susjedstva kako bi stvorila povoljnije poslovno okruženje, što bi omogućilo ženama da postignu poslovne ciljeve kroz preduzetništvo i doprinesu održivom razvoju zemlje.

LITERATURA

1. Arslanagić-Kalajdžić, M., Čičić, M., Husić-Mehmedović, M., Kadić-Maglajlić, S., Kapo, A., Markuš, R., Martinović, I., Turulj, L. (2019). Žensko preduzetništvo: pregled stanja i preporuke za budućnost. Women in Business; Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
2. Avlijaš R.,; Preduzetništvo; Univerzitet Singidunum; Beograd 2010.
3. Bullough, A., Guelich, U., Manolova, T. S., Schjoed, L. (2021). Women's entrepreneurship and culture: gender role expectations and identities, societal culture, and the entrepreneurial environment. Small Business Economics, 1-16. Springer Science+Business Media. <https://doi.org/10.1007/s11187-021-00900-0>
4. Carter, N. M., Henry, C., Ó Cinnéide, B., Johnston, K. (2006). Female Entrepreneurship: Implications for education, training and policy. Routledge Taylor & Francis e-Library.
5. Čizmić, E., Softić, S., Šestić, M. (2019). Ključni faktori uspjehnosti ženskog preduzetništva u kontekstu tranzicijskog i post-konfliktnog okruženja u Bosni i Hercegovini. Sarajevo Business and Economics Review, 37. Ekonomski fakultet u Sarajevu.
6. Dizdarević M., Šehić - Kršlak S., Preduzetništvo i mali biznis, Ekonomski fakultet Univerziteta "Džemal Bijedić" Mostar, Mostar 2016.
7. Domazet, A., Bećirović, D., Hadžiahmetović, A., Ivanić, M., Kušljugić, M., Miljević, D., Papić, Ž., Savović, A. (2022). Ekonomija u okovima politike – Bosna i Hercegovina i novo normalno. NDI BiH; Sarajevo.
8. Duflo, E. (2012). Women, Empowerment, and Economic Development. Journal of Economic Literature, 50(4), 1051–1079.
9. Galović, T. (2016). Uvod u inovativnost poduzeća. Ekonomski fakultet Sveučilišta u Rijeci; Rijeka.
10. McAdam, M. (2023). Women's Entrepreneurship. Second Edition. Routledge Taylor & Francis

e-Library.

11. Minniti, M., Arenius, P. (2003). Women in Entrepreneurship: The Entrepreneurial Advantage Of Nations. First Annual Global Entrepreneurship Symposium; United Nations Headquarters.
12. Mujkić A, Analiza barijera razvoju preduzetništva u BiH, Vlada Kraljevine Norveške; UNDP BiH, Sarajevo 2021.
13. Šestić M., Čizmić E., Softić S.; Ključni faktori uspješnosti ženskog preduzetništva u kontekstu tranzicijskog i post-konfliktnog okruženja u Bosni i Hercegovini; Zbornik radova - Sarajevo Business and Economics Review (SBER); Sarajevo 2019., broj 37.
14. Smalbegović, S., Arnaut, D. (Univerzitetska hronika - časopis Univerziteta u Travniku; Ekonomski razvoj i preduzetništvo - perspektive i izazovi; str. 45.
15. Veselinović, L., Kulenović, M., Šunje, A., Preduzetnička orijentacija kompanija u bosni i hercegovini; značaj kontekstualnih faktora; ICEI - Managment; Univerzitet u Tuzli.
16. Zahirović, S. (2021). Primjenjena multivarijantna analiza. Off Set; Banja Luka.
17. Zirdum, G., Cvitanović, V. (2017). Prepreke i mogućnosti razvoja ženskog poduzetništva u Republici Hrvatskoj. Obrazovanje za poduzetništvo / Education for Entrepreneurship, 7(2), 207.

Web izvori:

1. <https://www.zzzcg.me/wp-content/uploads/2022/02/predlog-strategije-razvoja-zenskog-preduzetnistva-crne-gore-2021-2024-s-predlogom-akcionog-plana-za-sprovođenje-strategije-za-period-2021-2022-godina-i-izvjestajem-sa-javne-rasprave-1.pdf>
2. <https://www.monstat.org/uploads/files/publikacije/Zene%20i%20muskarci%20u%20Crnoj%20Gori%20-%202024.pdf>
3. https://www.oecd.org/en/publications/western-balkans-competitiveness-outlook-2024-montenegro_ead1588e-en.html
4. <https://www.apr.gov.rs/%D0%B8%D0%BD%D1%84%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D0%BA%D0%B5.4318.html?infold=160>
5. <https://api.pks.rs/storage/assets/Sektor%20zenskog%20preduzetnistva%20u%20Srbiji%20-%20Analiza.pdf>